

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"
<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРІЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 8

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1906–1916)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядники Мирон КАПРАЛЬ, Андрій ФЕЛОНЮК

Автори коментарів: О.Вінниченко, Л.Войтович,
М.Капраль, Я.Книш, О.Кулчицький,
С.Панькова, Л.Тимошенко, А.Фелонюк

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2007

РОЗДІЛ III

АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТА
ПЕРЕДМОВИ

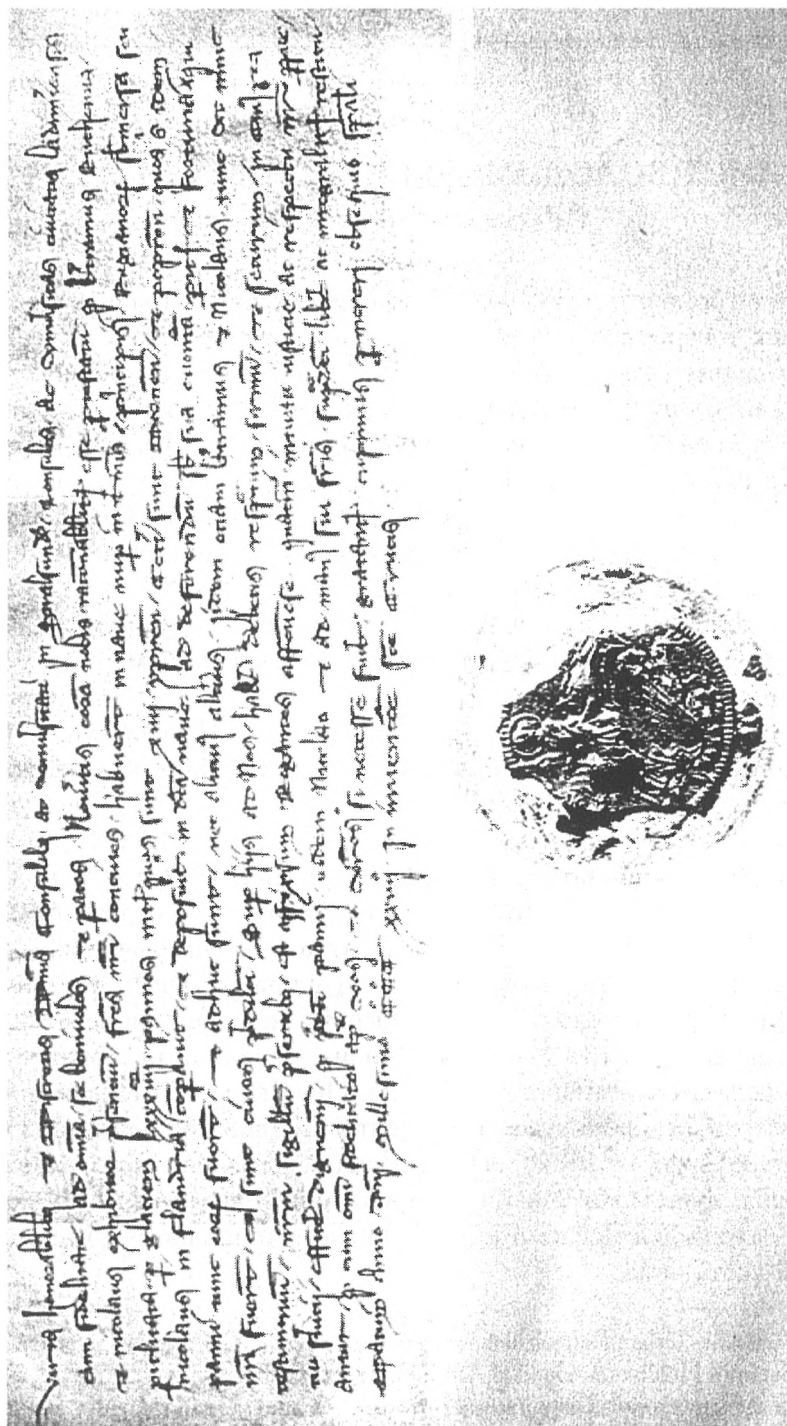
ЛИСТ ВОЛОДИМИРСЬКОЇ ГРОМАДИ З 1324 р. (Факсиміле листа й печатки)

Лист громади м. Володимира до громади м. Штральзунда* в справі забраних товарів своїх горожан, перехований в оригіналі в міському архіві Штральзунда і чверть віку вже як виданий* в звіснім збірнику актів до історії Ганзи¹, дуже мало звертав на себе увагу. Тільки в останніх літах в історії торговельних відносин і культурного життя Західної України дано позір на нього. Та для пізнання сього важного документа, коли ми маємо його в оригіналі, не досить видання тексту, і деякі питання, які насуваються ним, вимагають ближчого познайомлення з його оригінальним виглядом². Тому подаємо отсе фототипічне факсиміле його і прибитої до нього печатки, а також опись його зверхнього вигляду, в надії, що се видання дасть притоку до ближчого заінтересування сею цікавою пам'яткою і тими питаннями, які виникають з неї.

Лист, перехований і досі захований в архіві м. Штральзунда* (сигнатура: Rathsaarchiv, Schrank I, Schieblade 23), писаний на подовгастім листку пергамену, 29 цм довгим, а 12 цм широкім — долучене факсиміле віддає його в натуральній великості. Листок сей був зложений в формі квадратної коверти: нижчий край його на який 1 цм широко був загнений всередину, і потім листок зложений утроє, триптихом — середина була накрита бічними крилами, так що вийшов квадрат коло 40 цм. Три прорізи — один поздовжний в середній площі триптиха (під датою дня) і два поперечні на лівім крилі (що накривало коверту зверху), на периферії печатки (на факсиміле їх видно досить добре), служили, очевидно, до замкнення (зав'язання) коверти пергаменовим пояском. Печатка прибита на оборотній стороні (зверхній стороні коверти), в центрі середнього поля триптиха, на воську натуральнім, не кольорованім. Вона заховалася, як показує долучена фототипія, дуже лихо: з написі заціліла лише одна буква D під образком; фігура заховалася майже в цілості. Ніякої написі або ноток на оборотній стороні листа нема.

¹ Hansisches Urkundenbuch herausgegeben vom Verein für hansische Geschichte, bearbeitet von Konstantin Höhlbaum, Band II, 1879, ч. 420 (с. 178).

² За ласкаву поміч в спорядженні фотографій з документа і уділення деяких пояснень щодо зверхнього вигляду його складаємо щиру подяку директору міського архіву м. Штральзунда п. Р.Ебелінгу.

Факсиміле листа громади м. Володимира до громади м. Штральзунда 1324 р.

Текст листа був зовсім вірно поданий в згаданім виданні ганзейських актів. Подаємо його транскрипцію по провіренні з факсиміле:

Viris honorabilibus et discretis dominis consulibus ac vniuersitati in Stralsund consules ac vniuersitas civitatis ladimiriensis cum fidelitate ad omnia ce beniuolos et paratos. Noueritis coram nobis racionabiliter esse protestatum, quod Bertramus Ruthenus et Nicolaus exhibitor presenscium fratres nostri conciuēs habuerunt in naue nuper in terminis principis Rugianorum sumbersa seu periclitata per glaciem XXXIII pannos, inter quos sunt XIII yprensēs, ceteri sunt dornensēs et poprensēs, quos sibi idem Nicolaus in Flandria comparauit et deposuit in dicta naue ad deferendum sub sua euentura pariter et fortuna, qui panni tunc eorum fuerunt et adhuc sunt nec alicuius alterius, iidem etiam Bertramus et Nicolaus tunc et nunc nostri fuerunt et sunt ciues predilecti. Super hijs ad nos habere debetis respectum firmum et securum. In cuius rei testimonium nostrum sigillum presentibus est affixum. Rogantes affectuose, quatinus intuitu iusticie ac respectu nostri perpetui seruicij efficere dignemini, quod predicti panni eidem Nicolao et ad manus sui fratris supradicti libere ac intergraliter restituantur. Datum anno Domini millesimo CCCXXIII, in inuencione sancte crucis.

Документ сей, окрім того інтересу, який має для пізнання тодішніх торговельних зносин, ставить цілий ряд питань, дуже важних з становища еволюції староруського культурного і суспільного життя. Не ставлячи собі задачею розв'язати їх, лише бажаючи своїми вказівками, як і виданням факсиміле сеї грамоти, звернути на них більшу увагу і заінтересувати ними інших дослідників, я вкажу дещо з того, що насувалося мені на гадку при заняттях сею грамотою і почасти було вже мною піднесено на іншій місці.

Передовсім звертає на себе увагу титулатура листа: до консулів і громади м.Штральзунда пишуть консули і громада м.Володимира. Трудно се положити на голий вплив формуляра, то значить — що писець написав тут консулів володимирських, коли в дійсності ніякого такого уряду не було. В староруськім міськім устрої ми не знаємо колегії, яку писар міг би прирівняти до колегії райців німецького устрою й назвати назвою консулів. Тому, на мій погляд, правдоподібніше думати, що така колегія в Володимирі була дійсно, тим більше, що маємо й інші звістки про існування на Україні елементів німецького міського устрою перед р. 1340^{1*}.

Чи були се консули й громада всього міста Володимира, чи мова тут про організацію частинну, напр., німецьку громаду м.Володимира? Уважаю можливим і те і друге. Згадані в листі Бертрам Русин і його брат Николай могли бути членами німецької колонії м.Володимира; Бертрам, судячи з імені, очевидно, не був русин з роду, а носив прізвище Русина з інших причин — чи то тому, може, що жив давно на Русі й, зручившись,

¹ Див.: Історія України-Руси, т. V, с. 224—228.

протиставлявся якомусь іншому, новоприхожому іменнику, чи тому, що, виїхавши з Русі до якогось чужостороннього міста, там дістав се прізвище. Але міг він з братом належати до загальної громади міста. Я мав нагоду вказувати¹, що уживання вже при кінці XIII в. терміна “мѣстич” в приложенні до володимирських горожан, і то не лише тутешніх німців, а й місцевих людей, русинів (созва бояре володимѣрьскыя и мѣстячи — Русь и Нѣмцѣ)² дає натяк на те, що організація німецького права могла вже тоді існувати не тільки між німцями, а обіймати й цілу громаду м.Володимира.

Написання листа по-латині чи було фактом випадковим завдяки тому, що лист адресувався до німецького міста, чи має бути толковано тим, що се був лист німецької колонії? На жаль, утрата цілої написі на печатці робить нам невіджаловану шкоду в сій справі, але та одинока буква — готицьке D, що заціліла на ній, все ж таки не лишає сумніву в тім, що напись була латинська, — зроблена готицькими буквами. Вимірявши периферію печатки, бачимо, що напись могла містити коло 20 букв такої великості, як ся, що заціліла; буква D, очевидно, належить до назви Володимира, і судячи з її положення майже всередині написі, могла звучати: s. civitatis ladimiriensis [печатка] громади володимирської].

Коли пригадаємо, що й канцелярія княжа в тих часах мала латинську печатку (печатка Юрія короля руського — себто Юрія Львовича), не буде нічого дивного в тім, що громада м.Володимира могла мати латинську печатку* — ціла громада, а не якась часткова, колоніальна організація її.

Фігура св. Георгія на печатці, замітна реалізмом в трактуванні сюжету й незвичайною пластичністю виконання, може послужити вдячною темою не тільки для сфрагіста, а й історика штуки. Не підходить вона під звичайну геральдичну чи сфрагістичну манеру західних сусідів Галицько-Володимирської держави; з другого боку, сфрагістика візантійська не знала такої теми, представляючи сього популярного святого або в формі пішого вояка, в щільній фігурі, або в виді погрудного медальйона — так, як він фігурує й на київських монетах. З історичного становища, поява на володимирській печатці сього святого, що не був патроном міста, скільки знаємо, наводить на пам'ять ім'я того ж “руського короля” Юрія Львовича і піддає здогад, чи формальна організація управи міста на німецький взір і заведення її атрибутів на той же німецький, взагалі — західний спосіб: впровадження латинської мови в діловодство, організація канцелярії і т. ін., не було ділом того князя?

В кождім разі ся грамота з своєю печаткою дає одну ілюстрацію того повороту до Заходу в житті Західної України XIII—XIV в.³, а латинські грамоти і печатки останніх галицько-волинських князів, як отсе вказано, дають сим фактам близьку аналогію.

¹ Оп. с[it.], с. 224.

² Іпат., с. 596.

³ Історія України-Руси, т. II², с. 483—484.

ційний книжковий ринок українською літературою. Щоб цього досягти, потрібно було закупити значну партію книжок, що здешевило б їх продаж гуртом місцевим розповсюджувачам, а відповідно і купівлю читачами. Домовленість із "Видавничою спілкою" на переконання членів товариства вирішило б проблему книгорозповсюдження, "від якого могла би давати звичайний книгарський рабат іншим книгарням, бо з комісованих рабатів мусить і собі щось узяти, а се було не малою гальмою при побираню книжок із книгарні провінціальними книгарнями" (Хроніка НТШ. — Львів, 1909. — Ч. 37. — С. 5).

...це більше через свій орган (перейнятий від Наукового товариства) "Літературно-науковий вістник"... — "ЛНВ" переданий Українсько-руській видавничій спілці у травні 1905 р. за рішенням виділу Товариства від 12 квітня ц. р. Підставою такого рішення стала незгода окремих членів НТШ з редакцією часопису щодо оцінки суспільно-політичних подій у Галичині. Детальніше див.: Фелонюк А. Коментарі // Грушевський М. Твори: У 50 т. — Т. 7. — Львів, 2005. — С. 665.

с. 354 З'явилися нові видавництва, як перший том корпусу матеріалів по історії козаччини... — йдеться про публікацію: Матеріали до історії української козаччини, видані під загальною редакцією М.Грушевського. Т. I: Документи по р. 1631. Зібрав і видав І.Крип'якевич // Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1908. — Т. VIII.

... "Студії з поля суспільних наук" — нове видавництво, що має заступити собою давнішу "Часопись правничу і економічну", яка по виході X тому має перейти до новозаснованого "Правничого товариства"... — йдеться про видання: Студії з поля суспільних наук і статистики. — Львів, 1908. — Т. I.

Готується ряд томів корпусу до історії козаччини, особливо по історії Гетьманщини XVII—XVIII в. — фактично через нестачу фінансів побачили світ лише три томи: Матеріали до історії української козаччини. Т. 5: Акти до Хмельниччини 1648—1657 рр. / Зібрав і видав М.Кордуба // Жерела до історії України-Руси. — Т. 12. — Львів, 1911; Дневник Якова Марковича / Під ред. В.Модзалевського // Там само. — Т. XXII. — К.; Львів, 1913. У 1918 р. С.Томашівський опублікував документи із ватиканських архівів, що стосувалися історії козаччини періоду Б.Хмельницького: Ватиканські матеріали до історії України / Зібрав і видав С.Томашівський. — Т. 1: Донесення римських нунцій про Україну 1648—1657 рр. — Вип. 1. Тексти // Жерела до історії України-Руси. — Т. 16. — Львів, 1918.

А.Ф.

Розділ III. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТА ПЕРЕДМОВИ

Лист Володимирської громади з 1324 р.

(Факсиміле листа й печатки)

Публікується за виданням: Грушевський М.С. Лист Володимирської громади з 1324 р. (Факсиміле листа й печатки) // ЗНТШ. — Львів, 1906. — Т. LXXII. — Кн. IV. — С. 5—8. Латинський текст документа передруковано: Грушевський М.С. Історія України-Руси. — Львів, 1907. — Т. VI. — С. 225—226.

Опублікований М.Грушевським лист є найранішим документом, який свідчить про безпосередні торговельні зв'язки галицько-волинських земель із Фландрією. Наступну звістку про походження фламандського сукна (брюгського та поперінгського) знаходимо в переліку митних зборів, датованому серединою або другою половиною XIV ст., які складали на території між Торунем та Володимиром (Hansisches Ukrundenbuch. — Halle, 1882—1886. — Bd. 3. — S. 312—313).

с. 357 ...м.Штральзунда... — тепер знаходиться у північно-східній частині Федеративної Республіки Німеччини.

...чверть віку вже як виданий... — після публікації документа, здійсненої М.Грушевським, він видавався тричі: *Линниченко И.А. Дополнительные заметки // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. — СПб, 1907. — С. 205* (латинський текст); *Торгівла на Україні XIV — середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина. — К., 1990. — С. 17–18; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. — Львів, 2004. — С. 162–166* (латинський текст з українським перекладом).

Лист, перехований і досі захований в архіві м.Штральзунда... — документ тепер перебуває у Міському архіві Штральзунда (Stadt-archiv Stralsund, N 180), див.: *Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства. — С. 164.*

с. 359 ...маємо й інші звістки про існування на Україні елементів німецького міського устрою перед р. 1340 — окрім Володимира, який, напевно, першим серед міст держави Романовичів отримав магдебурзьке право (можливо, спочатку не всі його мешканці, а тільки його католицька спільнота), у джерелах наявні звістки про його функціонування у Львові, Перемишлі, Сяноку (*Пашин С.С. Города Галицко-Волинской Руси второй половины XIII — первой половины XIV в. и магдебургское право // Генезис и развитие феодализма в России. — Ленинград, 1988. — С. 139–145; Карпаль М. Привілей 1356 р. як повторне надання магдебурзького права // Львів: місто, суспільство, культура, т. 3 / Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск. — Львів, 1999. — С. 11–21; Janeczek A. Zęb kniazia Lwa. W kwestii wiarygodności przemyskiego przywileju wójtowskiego // Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej. — Wrocław; Praha, 2002. — S. 177–189*). Окрім наведених у цих та інших дослідженнях фактів та аргументів щодо запровадження магдебурзького права в українських містах у княжу добу, звернемо увагу на ще одну звістку. У “Книзі знань про всі королівства, землі і володіння, які є у світі”, фрагмент якої про державу Романовичів датується 1302–1306 рр., зустрічаємо німецькомовну назву Львова — Lemberg (*El libro del conocimiento todos los reinos, tierras z señorios que son per el mundo / Ed. M.Espada // Boletín de la Sociedad Geográfica de Madrid. — Madrid, 1877. — T. II. — S. 205*). На мою думку, це свідчить про проживання у Львові чисельної німецькомовної громади, яка, ймовірно, користувалася магдебурзьким правом, отримавши його в останній третині XIII ст.

с. 360 ...громада м.Володимира могла мати латинську печатку... — це твердження М.Грушевського піддав сумніву І.Линниченко, який висловив міркування, що печатка могла бути князівською (*Линниченко И.А. Дополнительные заметки. — С. 204*). У дискусії, що зав’язалася, позицію М.Грушевського підтримав Б.Барвінський (*Barwiński B. Pieczęcie książąt halicko-włodzimierskich z pierwszej połowy XIV wieku // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne. — Kraków, 1909. — Z. 7. — S. 129*). Сучасні дослідники здебільшого схиляються до тези про приналежність печатки руському королеві Юрію Львовичу (див.: *Дашкевич Я. Володимир-Волинська печатка 1324 року: міська чи князівська? // Знак. — Львів, 1997. — № 13. — С. 9; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства. — С. 164*).

Я.К.

Матеріали до історії Коліївщини. IV.

Оповідання очевидця про смерть Гонти

Публікується за виданням: *Матеріали до історії Коліївщини. IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти. Подав Мих[айло] Грушевський // ЗНТШ. — Львів, 1907. — Т. LXXIX. — С. 94–96.*

ЗМІСТ

с. тексту с. ком.

<i>М.КАПРАЛЬ, А.ФЕЛОНЮК. Передреволюційне десятиліття великого історика України (1906—1916)</i>	<i>V</i>	
Розділ I. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
До біографії митрополита Онисифора Дівочки	3	590
З облоги Белза в 1352 р.	7	592
Одна з українських колекцій	8	593
Рожне поле	11	594
Студії з економічної історії України	13	596
Господарство польського магната на Задніпров'ї перед Хмельниччиною	76	602
Байда-Вишневецький в поезії й історії	90	604
Сучасна вірша про неволю Вишневецького	116	606
До портрета Мазепи	120	607
Ще до портрета Мазепи.	122	608
Шведсько-український союз 1708 р.	123	609
Новий хозарський текст про війни Олега	135	610
Український рух на схід. Розселення за московською границею до 1648 р.	140	611
Розділ II. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ, ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГАСЛА	173	614
Коли сфабрикована грамота Любарта луцької катедри?		
Критична замітка	175	614
Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво	177	615
Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності	185	616
До питання про розселення в'ятчів. Кілька заміток з приводу новіших праць	192	621
Лопушанський "Святовид"	196	621
Нові конструкції початків слов'янського і українсько-руського життя. Критичні замітки	197	622
Останні випуски праці проф. Жуковича про релігійні відносини XVII в.	217	624
Останні томи "Архива Юго-Западной России"	224	627
Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства	229	628
Нові гіпотези з історії староруського права. Критичні замітки з приводу праці К.Л.Геца	266	641
Новіша література по історії В[еликого] кн[язівства] Литовського. Критичний огляд	285	643
Короткий огляд української історії	303	647
Українська справа в її історичному розвитку	312	649
Глинський Михайло Львович	338	651
Гонта	340	654

Запоріжжя і Запорізька Січ (Січа)	342	656
[Виступ на загальних зборах НТШ 30 квітня 1907 р.]	350	657
[Виступ на загальних зборах НТШ 12 травня 1909 р.]	352	658
Розділ III. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТА ПЕРЕДМОВИ	355	659
Лист Володимирської громади з 1324 р. (Факсиміле листа й печатки)	357	659
Матеріали до історії Коліївщини. IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти	361	660
Три листи Волод[имира] Антоновича до Антонія Мйодушевського	364	662
Записка Гендльовіка про банатських запорожців	371	664
До історії Остриянинової еміграції. Постриження вдови Остриянина в Москві	372	664
Історія Хмельниччини, списана Силуяном Мужилівським в лютім 1649 р.	376	665
Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства. Признання кирило-мефодіївців	387	665
Вступне слово [до т. LXIX “Записок НТШ”]	529	671
Передне слово [до: Свендцький І. Опис рукописів народного дому]	531	671
Передмова [до т. ХСІІ “Записок НТШ”]	533	673
Від комісії [Передмова до т. VIII “Жерел”]	534	674
Від комісії [Передмова до т. ХХІІ “Жерел”]	538	677
Розділ IV. НЕКРОЛОГИ	539	678
Богдан Бучинський. Посмертна згадка	541	678
Пам’яті Никандра Молчановського	543	680
Петро Голубовський. Некролог	550	684
Микола Дашкевич. 1852—† 20.I.1908	553	687
Пам’яті Володимира Антоновича	558	691
Кн[язь] Ян-Тадеуш Любомірський. (Некролог)	560	693
Ф. Леонтович—В. Ключевський—Д. Самоквасов. (Некрологічні замітки)	562	694
В. І. Сергеевич. Посмертна згадка	568	701
Пам’яті Євгена Голубінського	570	702
Пам’яті Якова Шульгина	575	705
Пам’яті Миколи Лисенка. Промова Мих[айла] Грушевського	579	709
Іван Филевич. Некрологічна замітка	584	713
Костянтин Михальчук	587	716
Пам’яті Володимира Лозинського	589	719
КОМЕНТАРІ	590	
СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	720	
ПОКАЖЧИК	726	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	753	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 8

Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянин*

Здано на складання 21.02.2006. Підп. до друку 17.11.2006.
Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 62,56.
Умовн. фарбовідб. 62,98. Обл.-вид. арк. 55,00. Наклад 5000 прим.
Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 14. Зам. 432-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 8: Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”. — 2007. —
776 с.

ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-484-0 (т. 8).

Восьмий том зібрання праць М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки” і охоплює період 1906—1916 рр. У томі вміщені численні історичні статті, огляди, рецензії, археографічні передмови та публікації вченого, некрологи й посмертні згадки про істориків, суспільних діячів — сучасників М.Грушевського.

Видання розраховане для істориків, етнографів, філологів та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)